

[ПИЛИП ОРЛИК]

Народився 11 жовтня 1672 р. в с. Косуть Ошм'янського повіту Великого князівства Литовського (тепер у Литві); його рід походить з чеського баронського, гілка якого переселилася в Польщу та Литву. Вчився в Віленській та Київській академіях. Працював консисторським писарем Київської митрополії, згодом — в Генеральній канцелярії, з 1702 року — генеральний писар. Узяв участь у повстанні Івана Мазепи, а після смерті останнього проголошений гетьманом, був чинним у Правобережжі. У 1714 р. перебував у Молдавії, потім у Швеції (до 1720 р.). По тому два роки мешкав у Польщі й виїхав до Хотини, де був затриманий турками і висланий до Салонік, де промешкав до 1738 р. По тому жив у Чернівцях, Каушанах і Бухаресті. Переїхавши до Яс, помер тут у 1742 р. Видав поетичні книжки «Алцід російський (панегірик І. Мазепі — К., 1695 та «Гіппомен Сармацький» І. Обідовському. — К., 1698).

Залишив після себе великий рукописний «Діаріуш подорожній» (видалий частково в 1938 р. і в 2006 р.), велику кількість листів, маніфестів тощо. Зібрані твори П. Орлика вийшли в Києві в 2006 році.

УГОДА Й КОНСТИТУЦІЯ

В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, Бога, славленого в Тройці. Нехай станеться на вікопомну пам'ять та славу Запорозького війська і всього народу малоросійського.

Дивний і невідомий у долях своїх Бог, милосердний і довготерпеливий, праведний у покарах як завжди від початку видимого сього світу, вивищує на праведнім мірилі свого правосуддя одні держави, а інші за гріхи та беззаконня смиряє; одні уярмлює, інші звільняє; одні підносить, інші скидає долі. Так і народ бойовий стародавній козацький, який раніше називався козарський, спершу був піднесений безсмертною славою, просторим володінням та рицарськими відвагами, якими не тільки довколишнім народам, а й самій Східній державі був страшний на морі й на землі, і то так далеко, що цісар східний, бажаючи його собі довічно примирити, з'єднував подружнім союзом синові своєму каганову дочку¹, тобто князя козарського. Потім, славлений у вишніх, той-таки Праведний Суддя Бог через примножені неправди й беззаконня, покаравши численними карами той козацький народ, знизив, змирив і ледве не вічною руїною скинув долі, нарешті військовою зброєю — Польській державі піддав через Болеслава Хороброго та Стефана Баторія, королів польських. І хоч невідомий і постійний у правосудді своїм Бог, караючи, покарав рідних наших

предків незчисленними тягарями, однак, не до кінця прогнівляючись і довіку не ворогуючи, а бажаючи вивести згаданий козацький народ до першопочаткової волі із підтяжного на той час польського панування, висунув ревного оборонця святого православ'я, стародавніх прав та вольностей військових Вітчизни, подвижного гетьмана, славної пам'яті Богдана Хмельницького, котрий при всесильній Божій допомозі, при незламному сприянні найяснішого короля його милості, шведського², безсмертної та вічно достойної пам'яті Карла Десятого, і при повній підтримці зброї Кримської держави³ та Запорозького війська, а при своєму доблорозумному промислі, визволивши працями та відвагами з польського підданства Запорозьке військо та уярмлений і утиснений малоросійський народ, піддався з ним добровільно під самодержавну руку великих государів, царів та великих князів, повелителів російських, сподіваючися, що Московська держава, як з нами єдиновірна, дотримає обов'язків своїх, у договорах та статтях відбитих та присягою стверджених, і вічно збереже Запорозьке військо та вільний народ малоросійський непорушно при правах та вольностях під своєю обороною. Але після смерті того, славної пам'яті, гетьмана Богдана Хмельницького, коли та Московська держава численними вигадливими способами намагалася надвередити і до решти зруйнувати військові права та вольності, які сама ж потвердила, і на народ вільний козацький, якого вона ніколи не завойовувала, накласти невольничче ярмо, тоді, скільки Запорозьке військо в тому терпіло, стільки вимушене було кров'ю та відвагою боронити цілість своїх прав та вольностей, і до такої оборони сам Бог-помститель нахилив. Напоследок, коли вже оце тепер, за гетьмана, славної пам'яті небіжчика, ясновельможного Іоанна Мазепи, згадана Московська держава, бажаючи довести свій лихий намір до завершення і віддаючи злом на добро, замість удячності й уваги за такі численні вірні служби і за гоніння на них до останнього знищення, кошти й утрати, за незчисленні відваги та воєнну криваву працю хотіла неодмінно перетворити козаків у регулярне військо, міста забрати в свою область, права і вольності поламати. Запорозьке Низове військо викоренити і ймення його навіки згладити, чого явні були і під сей час знаки, докази й початки. Тоді вищезгаданий, славної пам'яті ясновельможний гетьман Іоанн Мазепа, поставивши правдою та ревністю цілість Вітчизни, прав та вольностей військових, а бажаючи щирим жаданням бачити у дні свого гетьманського володіння і залишити квітучою і наповненою ту ж таки Вітчизну, милу матір нашу, та військо Запорозьке городове й низове, після смерті своєї,

для вікопомної пам'яті імені свого не лише в непорушних, але й у розширених і розмножених вольностях, віддався у незламну оборону найяснішого короля шведського, його милості Карла Дванадцятого, який, за особливим промислом усемогутнього Бога, вступив ув Україну зі своїми військами, тим послідуєчи й наслідуючи попередника свого, славної пам'яті звиятного гетьмана Богдана Хмельницького, який із найяснішим шведським королем, його королівської величності одноіменним дідом Каролем Десятим, погоджуючись одностайно та промислами військовими на звільнення Вітчизни своєї від польського тодішнього підданства, не меншу мав поміч у своїх замислах, прагнучи розірвати польські сили⁴. І хоч недовідомі долі Божі такі ревні наміри небіжчикові, за приводом звісної відміни воєнної фортуни⁵, не лише не здійснили, але й самого тут, у Бендері, прикрили смертельним декретом; однак осиротіле після смерті свого найпершого рейментаря Запорозьке військо, не покидаючи прагнути бажаної собі свободи і покладаючи надію на Божу поміч у протекції найяснішого короля, його милості, шведського, і в праведній нашій справі, яка мала звичай тріумфувати, постановило на підпертя її і для ліпших військових порядків та проводу, на спільну раду генеральної старшини, наслідуючи й погоджуючись у тому з волею найяснішого протектора нашого, королівської величності шведської, вибрати собі нового гетьмана, на обрання якого призначити термін, як і належне тому елекційному актові місце під Бендером, з'єдналося на загальну Раду з керівником своїм паном Костянтином Гордієнком, кошовим отаманом. Тоді всі загалом із генеральною старшиною та послами від війська Запорозького та Низового, що залишається біля Дніпра, знісшися, за давніми звичаями та за військовими правами, вибрали собі вільними голосами одноголосне гетьманом його милість пана Пилипа Орлика, достойного тієї гетьманської честі, під сей важкий час спроможного той гетьманський уряд двигати, управляти і при Божій помочі й при протекції найяснішої королівської величності шведської добати і радити в інтересах Вітчизни малоросійської. А оскільки колишні гетьмани Запорозького війська, залишаючись під московськими самодержцями, осмілювалися присвоювати собі над слушність і право самодержавну владу, якою були значно надвередили давні порядки, права та вольності військові не без всенародного утяження, отож ми, генеральна старшина, тут присутня, і ми, отаман кошовий із Запорозьким військом, запобігаючи надалі такому безправству найбільше під сей для того діла вигідний час, коли Запорозьке військо вдалося під протекцію

найяснішої королівської величності шведської і тепер її кріпко й непорушне тримається не для чого іншого, тільки для поправи й підняття впалих своїх прав та вольностей військових, домовилися і постановили з ясновельможним його милістю паном Пилипом Орликом, нововибраним гетьманом, аби не тільки його вельможність при щасливому своєму гетьманському володінні непорушне дотримував усіх тих, що тут ідуть написані, пунктів, договорів та постанов, собою поприсяжених, а також, щоб вони були дотримані й збережені неодмінно і за інших, що будуть потім, гетьманів. Вони мають у собі таке.

1

Оскільки між трьома богословськими добродійностями перша є віра, тож у першому сьому пункті належить почати діло про святу православну віру східного сповідання, якою раз звияжний козацький народ був просвічений у столиці апостольській константинопольській ще за володіння козарських каганів⁶; так і тепер, триваючи в ній непорушно, не хитався ніколи жодним іновір'ям⁷. І не таємниця се, що славної пам'яті гетьман Богдан Хмельницький із Запорозьким військом ні за що інше, а тільки за військові права й вольності піднявся і почав праведну війну супроти Річі Посполитої польської, але в першу чергу — за святу православну віру, яка всілякими утяженнями була присилувана від польської влади до унії з римським костелом, і ні для чого іншого добровільно піддався із тим Запорозьким військом та народом малоросійським у протекцію Московської держави, а тільки задля православної одновірності. Через се теперішній новообраний гетьман, коли Господь Бог, кріпкий та сильний у бранях, пособить щасливою зброєю найяснішому королеві, його милості, шведському звільнити Вітчизну нашу Малу Росію від невільничого московського ярма, має й повинен буде у першу чергу дбати та міцно поставати, аби жодне іншовір'я до Малої Росії, Вітчизни нашої, не було запроваджено, а коли десь, чи таємно, а чи явно, могло виявитися, тоді владою своєю має його викорінювати, не допускати проповідуватися і розширюватися йому, іншовірцям співжиття в Україні, а найбільше лиховірності жидівській, не давати дозволу і на те класти все дбання, щоб була утверджена вічно єдина віра православна східного сповідання під послушенством святійшого апостольського трону константинопольського⁸ з примноженням хвали Божої, святих церков, а із навчанням у вільних науках малоросійських синів розширялася і, наче крин у терні, процвітала поміж навколишніх

іншівірних держав. А для більшої поваги першоначального в Малій Росії митрополичого престолу київського і для кращого управління духовних справ має той-таки ясновельможний гетьман після звільнення ним Вітчизни від московського іґа справити в апостольській константинопольській столиці первісну екзаршу владу⁹, щоб через те поновилися подання і синівське послушество згаданому апостольському константинопольському трону, від якого євангельською проповіддю має бути просвічена і зміцнена у святій католицькій¹⁰ вірі.

2

Як кожна держава складається і стверджується непорушною цілістю кордонів, так і Мала Росія, Вітчизна наша, щоб у своїх кордонах, стверджених пактами від Річі Посполитої польської і від Московської держави, передусім у тому: які відійшли по ріку Случ за гетьманства, славної пам'яті, Богдана Хмельницького були відступлені, вічно віддані й пактами укріплені від Річі Посполитої польської в гетьманську область, не були насильно змінені й порушені — має про те ясновельможний гетьман старатися при трактатах найяснішого короля, його милості, шведського, і кріпко, скільки Бог сили пошле, поставати, де належатиме, а передусім писати про се до найяснішого маєстату його королівської величності, шведської, як оборонця і протектора нашого, щоб його величність не допускав нікому не тільки прав та вольностей, але й військових кордонів пошкоджувати й собі привласнювати. Над те має той-таки ясновельможний гетьман після закінчення, дай, Боже, щасливої війни впросити в королівської величності шведської такого трактату, щоб його величність та його спадкоємці, найясніші королі шведські, титулувалися постійними протекторами України й залишалися такими на ділі для більшої кріпості Вітчизни нашої і для збереження її цілості в наданих правах та кордонах. Також і про те має писати ясновельможний гетьман до найяснішого королівського маєстату, щоб у трактатах його величності з Московською державою було й таке викладене, щоб як невільників наших, які зараз у Московській державі перебувають, було нам вільно повернено після закінчення війни, так і винагороджено й слушно поповнено всі спричинені від Московської держави у теперішню війну в Україні шкоди. А особливо про те просити і дбати має в найяснішій королівській величності, щоб було всіх звільнено й до нас повернено наших невільників, які залишаються в державі його ж величності.

Оскільки нам завжди потрібна сусідська приязнь Кримської держави, від якої не раз засягало допомоги Запорозьке військо для своєї оборони, отож, скільки під сей час буде можливо, має ясновельможний гетьман із найяснішим ханом, його милістю, кримським, дбати через послів про відновлення давнього з Кримською державою братерства, військової колегатії та підтвердження постійної приязні, на яку оглядаючись, довколишні держави не наважувалися б бажати уярмлення собі України і їй будь у чому насильствувати. А після закінчення війни, коли Господь Бог посприє, при бажаному і задовільному для нас мирі, новообраному гетьманові осісти у своїй резиденції, а потому кріпко й невсипуще стерегти того. Має він бути зобов'язаний посадою свого уряду, аби ні в чому приязні й побратимства з Кримською державою не порушували свавільні легковажні люди з нашого боку, які звикли розривати й руйнувати не тільки сусідську згоду та приязнь, але й мирні союзи.

Запорозьке Низове військо, яке заслужило собі безсмертну славу численними рицарськими відвагами на морі і на землі, так не меншими було збагачено для спільного свого пожитку та промислів наданнями, але коли Московська держава, винаходячи всілякі способи для утиснення та знищення його, побудувала на їхніх власних військових ґрунтах та на угіддях чи городи Самарські, чи фортеці на Дніпрі¹², тим бажаючи тому Запорозькому війську низовому учинити перешкоду в промислах рибних та звірини, створило праволомство і пригнічення, нарешті військове гніздо, Запорозьку Січ, розорило військовим наступом¹³. Отож, після щасливого, дай, Боже, закінчення війни (коли тепер Запорозьке військо не очистить ґрунтів своїх і Дніпра од московського насильства і себе не задовольнить) має ясновельможний гетьман при трактуванні найяснішого короля, його милості, шведського з Московською державою про мир дбати, про те, щоб Дніпро від городків та фортець московських, так і ґрунти військові було очищено від московської посесії і до первісної області Запорозького війська повернено, де надалі не тільки не має ясновельможний гетьман ані фортець будувати, ані городів фундувати, ані слобід осаджувати і в будь-який спосіб ті військові угіддя спустошити, але й буде зобов'язаний до їхньої оборони чинити всіляку поміч Запорозькому Низовому війську.

Город Терехтемирів, оскільки здавна до Запорозького Низового війська належав і називався його шпиталем, хай і тепер отож після звільнення, дай, Боже, Вітчизни від московського підданства, має ясновельможний гетьман те місто повернути Запорозькому Низовому війську з усіма угіддями й перевозами на Дніпрі, що там є, побудувати в ньому шпиталь для старих зубожілих і ранами покалічених козаків військовим коштом, і з нього має бути їм харч та одежа, промисел. Також Дніпро увесь згори від Переволочної вниз, перевіз Переволочанський і саме місто Переволочну з містом Керебердою, і ріка Ворскло із млинами, які є в Полтавському полку, і козацьку фортецю із належним до неї, має ясновельможний гетьман, а по ньому — наступні наслідники того гетьманського уряду, зберегти при Запорозькому війську, згідно з давніми правами та привілеями, нікому з духовної і світської влади не допускаючи і не дозволяючи забивати й будувати там, на Дніпрі, від Переволочної езів, заводити ставів та ловитов рибних, особливо в полі¹⁴, мають належати на вічні часи ріки, річки та всілякі прикмети аж по самий Очаків не до кого іншого, тільки до Низового Запорозького війська.

Коли в самодержавних державах заховується хвалебний і корисний суспільному станові порядок, той порядок завше, як за війни, так і за миру, звичайно відправляють приватні й публічні Ради для спільного добра Вітчизні, в яких самі самодержці ведуть перед своєю присутністю, кладучи без заборони своє зізволення на спільні міністрів своїх та радників рішення та ухвалу, а чому б у вільнім народі не мав би бути збережений такий добрий порядок, який був, либонь, у Запорозькому війську при гетьманах перед сим неодмінно, згідно давніх прав та вольностей? Однак, коли деякі Запорозького війська гетьмани, привласнивши собі неслухно й безправно самодержавну владу¹⁵, узаконили самовладне таке право: «Як хочу, так повелюю!» — то через те самодержавство, невластиве гетьманському урядуванню, вирости численні у Запорозькому війську незгоди, розорення прав та вольностей, посполите утяження, насильне й купне легке розкладення урядів військових¹⁶: генеральної старшини, полковників та значного товариства. Отож ми, генеральна старшина, кошовий отаман і все Запорозьке військо домовилися і постановили з ясновельможним гетьманом при елекції його вельможності таке право, яке має бути

збережене постійно у Запорозькому війську: щоб у Вітчизні наші першими радниками була генеральна старшина, як за належністю їхніх первісних урядів, так і в установленій при гетьманах резиденції. За ними, звичайним порядком, ідуть родові полковники, нехай вони будуть пошановані подібним чином публічних радників. Над те з кожного полку мають бути до загальної Ради генеральні радники з кожного полку по одній значній, старовинній, доблорозумній та заслуженій особі, вибрані за гетьманською згодою, і з тими всіма генеральними особами, полковниками й генеральними радниками має радитися ясновельможний гетьман та його наступники про цілість Вітчизни, про її загальне добро і про всілякі публічні справи, нічого без їхнього дозволу й поради не зачинаючи приватною своєю владою, не встановлюючи й до завершення не доводячи. Тому тепер, при гетьманській елекції, за одностайною всіх радою й ухвалою призначається три генеральні в кожному році Ради, які мають відправлятися в гетьманській резиденції: перша на Різдво Христове, друга на Воскресіння Христове, третя на Покрову Пресвятої Богородиці, на які мають і повинні бути не тільки пани полковники зі своєю старшиною та сотниками, не тільки з усіх полків генеральні радники, але й послі Запорозького Низового війська для прослуховування і рішень прибувати після прислання до себе від гетьмана розпорядження, не порушуючи аж ніяк призначеного терміну. А де що тільки буде від найвельможнішого гетьмана запропоновано до загальної ради, про те всім добропорядно, без жодного приватного свого й чужого порядку, респектів, без душепогибної заздрості та ворожнечі, зобов'язані будуть радити, і так прозріливо, щоб не було нічого в тих радах до применшення гетьманської честі, до публічного утяження та розору і, не дай, Боже, пагуби Вітчизні. А коли б на ті вищеоголошені терміни для генеральної старшини трапилися б якісь публічні справи, що потребували б швидкого управління, опрацювання та відправлення, то ясновельможний гетьман матиме силу та волю, за порадою генеральної старшини, такі справи управляти й відправляти своєю гетьманською повагою. Також, коли якісь листи трапляться із закордонних сторонніх держав, ординовані до ясновельможного гетьмана, то про них має оголосити його вельможність генеральній старшині і відповіді, які відписуватимуться, освідомлювати, не утаюючи ніяких листовних кореспонденцій, особливо закордонних і тих, які можуть пошкодити вітчизняній цілості й загальному добру. А щоб була конечна надія в секретних та публічних радах між ясновельможним гетьманом та генеральною старшиною, з полков-

никами та генеральними радниками, має кожен із них, при посіданні свого уряду, виконати на вірність Вітчизні і на зичливість до рейментаря свого, на збереження повинностей своїх, які тільки до уряду якогось належатимуть, формальну присягу згідно з клятвою, публічно ухваленою. А коли б щось було помічено в ясновельможного гетьмана супротивного, негачійного, шкідливого правам та вольностям військовим, тоді та ж таки генеральна старшина, полковники й генеральні радники матимуть силу вільними голосами чи то приватно, чи, коли вкаже на те належна й невідправна потреба, публічно на Раді його вельможності виказати і з'явити про порушення прав та вольностей вітчизняних без применшення і найменшого ушкодження високого рейментарського гонору. На такі викази не має ясновельможний гетьман ображатися й чинити помсти, а дбатиме такі недоладності справити. Особливо генеральні радники, кожен із них у своєму полку, з якого на дорадництво вибрані, сильні будуть разом із паном полковником городовим доглядати порядків і ними спільною радою управляти, постаючи за кривди й утяження людські. І як генеральна старшина, полковники й генеральні радники мають належно шанувати ясновельможного гетьмана, належить їм виявляти честь і віддавати вірне послушення, так і ясновельможному гетьманові, взаємно, шанувати їх і утримувати за товариство належить, а не за слуг та робітних підлеглих, не примушуючи їх навмисно для приниження осіб до публічного негречного упослідження перед собою стоянням, окрім тих випадків, коли потреба викаже.

7

Коли б хто з генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства та інших військових урядників над тією ж черню чи то гонор гетьманський зважився б образити, чи в якомусь іншому ділі провинитися, то таких переступників сам ясновельможний гетьман не має карати своєю приватною помстою та владою, а повинен таку справу (чи кримінальну, чи некримінальну) здати на військовий Генеральний суд, і який на нього випаде нелицемірний і нелицеглядний декрет, такий кожен переступник має й понести.

8

Тії ж генеральні особи, які належно резидують при гетьманському боці, мають доносити ясновельможному гетьману всілякі військові справи, які до чийогось чину й повинності

належатимуть, і відбирати декларації, а не приватні домові слуги, яких до жодних справ, доповідей та діл військових не використовувати.

9

Оскільки перед цим у Запорозькому війську завжди були генеральні підскарбії, які завідували військовим скарбом, млинами і всілякими до скарбу військового приходами та повинностями й ними з гетьманського відома керували, то й тепер такий порядок устанавлюється загальним договором і неодмінно узаконюється, аби після звільнення, дасть Бог, Вітчизни нашої з московського ярма був обраний увагою гетьманською і зі загального зволення генеральний підскарбій, чоловік значний і заслужений, маєтний і добросовісний, який мав би в своєму догляді військовий скарб, завідував млинами і всілякими військовими приходами й повертав їх на публічну військову потребу з відомом гетьманським, а не на свою приватну. А сам яснowelьможний гетьман до військового скарбу й приходів, які до нього належать, не має належати і на свій персональний пожиток уживати¹⁷, а задовольнятися своїми оброками та приходами, які кладуться на булаву та його гетьманську особу, а саме: індуктою, Гадяцьким полком, сотнею Шептаківською, добрами Почепівськими й Оболонськими та іншими витратами, які здавна ухвалено й постановлено на уряд гетьманський. А більше яснowelьможний гетьман маєтностей, добра військового не має самовладно собі привласнювати та іншим, менш у війську заслуженим, а найбільше ченцям, попам, бездітним удовам, урядникам посполитим і військовим дрібним слугам своїм гетьманським та особам приватним з уваги до них, роздавати¹⁸. І не тільки до боку гетьманського має вибиратися поприсяжений генеральний підскарбій для догляду військового скарбу, і де гетьманська резиденція утвердиться, там і залишатися, але мають бути два підскарбії в кожному полку, так само поприсяжені, люди значні й маєтні, за загальною ухвалою полковника, військової та посполитої старшини, які б знали про полкові та городові приходи й посполиті побори вони мали б щороку звітувати щодо свого завідування та управління. Ці полкові підскарбії повинні будуть, маючи реляцію до генерального підскарбія, знати про належні до військового скарбу приходи у своїх полках, їх відбирати й віддавати до рук генерального підскарбія. А пани полковники так само не повинні мати інтересу до скарбів полкових, задовольняючись своїми приходами й добрами, які належать до полкового уряду.

Як за всякими у Вітчизні й Запорозькому військові порядками, за посадою уряду свого, має ясновельможний гетьман стежити, так найбільше має тримати й на те пильне й невсипуще око, щоб людям військовим та посполитим зайві не чинилися утяження, наклади, пригнічення та здирства, через які вони, покинувши житла свої, звикли пріч іти і в закордонних державах шукати спокійнішого, легшого й кориснішого собі мешкання. Через те, щоб пани полковники, сотники і всілякі військові й посполиті урядники не важилися панщизн та роботизн своїх приватних господарських козаками і посполитими людьми тими, які до їхнього уряду не належать і не є під їхньою персональною державою, брати до кошення сіна, збирання з пільжнива і гачення гребель примусом, чинити насилля, віднімаючи і гвалтовно купуючи ґрунти¹⁹, за будь-яку вину з усього майна лежачого й рухомого оголяти²⁰, приневолювати до діл своїх домових безплатно ремісників та козаків — має те ясновельможний гетьман своєю владою заборонити, чого й сам для доброго прикладу іншим, підручним собі, має вистерігатися і так не чинити. А оскільки всілякі утяження та здирства вірним людям походять найшвидше від владолюбних накупнів, які не покладаються на свої заслуги, прагнучи неситою пожадливістю для свого приватного пожитку військових та посполитих урядів, зваблюють гетьманське серце корупціями і завдяки цьому втискуються без вільного обрання понад слушність та право чи на полковничі уряди, чи на інші посади, — щодо цього конечно постановляється, щоб ясновельможний гетьман не заводився жодними, хоч і найбільшими датками та респектами, нікому за корупції полковничих урядів та інших військових та посполитих начальств не давав і насильно на них нікого не встановлював, але завжди, як військові, так і посполиті урядники, мають бути вибрані вільними голосами, особливо ж полковники, а після вибрання потверджені гетьманською владою, однак елекції таких урядників мають відправлятися не без гетьманської волі. Те ж таки право мають і полковники зберігати й не постановляти без вільного вибору цілої сотні сотників та інших урядників через корупції та будь-які інші респекти, не повинні також через своє приватне урядження їх від урядів відставляти.

Козачі вдови й осиротілі козацькі діти, козацькі вдови і жінки без присутності самих козаків, коли в походах, або на будь-яких перебуватимуть службах, щоб не притягалися до всіляких

посполитих повинностей і не утяжувалися вимаганням датків — домовлено і постановлено.

12

Не менше городам українським і від того чиниться утяження, що багато хто із жителів, які мають відбувати всілякі посполиті повинності для різних державців, духовних та світських, повідходили в посесію, а їхні посполиті, які залишилися малолюдно, мусять без жодної полегші ті ж таки двигати тягарі, які носили на собі з допомогою відторгнених і тих, що відійшли, сіл. Через це після заспокоєння по воєнній колотнечі Вітчизни і після звільнення, дай, Боже, її від московського підданства має бути встановлена через вибраних на те комісарів генеральна ревізія всіх маєтностей, які залишилися під державцями, й подана до уваги генеральної Ради при гетьмані, за якою розсудиться і постановиться, кому гідно належить, а кому не належить тримати військові добра і маєтності, а які повинності та послушенства підданські має поспільство державцям віддавати. Також і від того убогим людям посполитим примножується утяження, що численні козаки інших людей посполитих, приймаючи собі в підсусідки, охороняють від належних їм повинностей, які кладуться на загальну тяглість городову та сільську, а маєтні купці, захищаючись чи гетьманськими універсалами, чи полковничою та сотницькою протекцією, ухиляються від несення спільних посполитих тягарів і не хочуть допомагати відбувати їх людям убогим. Хай через те ясновельможний гетьман не забуде своїми універсалами повернути як підсусідків козацьких, так і купців до посполитих повинностей і заборонити їм протекції.

13

Столичне місто Київ та інші українські города з маїстратами своїми в усіх правах та привілеях наданих, щоб були захищені непорушною повагою сього акту елекційного, постановляється і доручається підтвердження їх свого часу гетьманській владі.

14

А що найбільше приносили утяження посполитим людям в Україні передусім наїзди і підводи, а козакам провідництво²¹, через які люди доходили до крайньої межі зубожіння, то тепер аби ті підводи й провідництва зовсім були залишені і щоб ніхто з переїжджих аж ніяк не важився ніде жодної підводи

брати, напоїв, кормів і датків найменших вимагати, хіба хто в публічних справах і то за подорожною ясновельможного гетьмана їхатиме, але й тому без жодних поклонних датків належить подати стільки підвід, скільки в подорожній буде написано. Особливо, щоб жодні особи військові та їхні, ясновельможного гетьмана, переїжджі слуги не вимагали за приватними ділами, а не військовими, підвід, кормів, напоїв, поклонів та провідників, бо через те городовим розорення, а бідним людям — знищення. Однак усяка особа, великий, дрібний і найменший, за приватним своїм ділом, а не військовим, коли переїжджає без рейментарської подорожньої, має своїм коштом усюди по городах та селах послугуватися, а не вимагати і силою ніколи підвід та провідників не брати.

15

А що оренди, установлені для річної плати компаній та сердюкам і для наших військових витрат, вважаються за тяготу посполиту від усіх малоросійських обивателів, військових та посполитих, так само за прикрість і утяження, у поспільства є компанійська та сердючка станція. Тому як оренди, так і згадана станція мають бути залишені й цілком знесені. Відтак, хай військовий занедбаний скарб реставрується та постановиться на відбування і задоволення всіляких публічних військових-таки витрат. А як багато після закінчення війни ясновельможний гетьман має тримати платних компаній та піхотинців при своєму боці на послугах військових, про те на генеральній Раді буде увага й постанова.

16

Стократ убогі люди кричать і скаржаться, що як індуктарі та їхні фактори, так і виїзні ярмаркові чинять численні понад звичай і незчисленні їм здирства, через які неможливо взагалі убогій людині вільно з'явитися на ярмарок продати якусь малу річ для покриття убогості своєї або на домову потребу купити без ярмаркової плати, а, не дай, Боже, у провину якусь, хоч малу, втрапити, то випаде бути обібраному з ніг до голови від виїзних ярмаркових. Через що хай індуктарі та їхні фактори від них стільки відбирають до військового скарбу, скільки товарів, і такі ексакції, евекти та індукти, які буде вичислено в інтерцигах, нічого зайвого від купців не вимагаючи і людям вірним убогим не чинячи найменшого здирства. Так само й виїзні ярмаркові аби вибирали повинність із кого належить, а не в убогих людей, прибулих на ярмарок з малою домовою продажею або для

купівлі чогось на домову потребу, жодних справ, не тільки кримінальних, але й поточних не судили і здирства понад звичай не чинили прибулим людям та городовим — сприятиме тому яснорозумний гетьман своїм добродумним дбанням та владою; йому доручаються і всі у Вітчизні нелади для премудрого опрацювання, права та вольності військові для непорушного збереження та оборони, договори ці та постанови для остаточного виконання, які його розумність зволить підтвердити не тільки підписом своєї руки, але й формальною присягою і тисненням військової печатки. А присяга та має в собі таке:

II. ПРИСЯГА ГЕТЬМАНА ОРЛИКА

Я, Пилип Орлик, новообраний Запорозького війська гетьман, присягаю Господові Богу, славленому в святій Тройці, на тому, що, будучи обраний, оголошений і виведений на знаменитий уряд гетьманський вільними голосами, за давніми правами та звичаями військовими, за зведенням найяснішої королівської величності шведської, протектора нашого, від генеральної старшини і всього Запорозького війська тут, при боці його королівської величності, і яке біля Дніпра на Низу залишається, через посланих осіб, що ці договори й постанови, тут описані і межі мною і тим-таки Запорозьким військом узаконені й утверджені з повною порадою на акті теперішньої елекції по всіх пунктах, комматах та періодах незмінно виконувати, милість, вірність і старатливе дбання до Малоросійської Вітчизни, матері нашої, про добро її посполитим, про публічну цілість, про розширення прав та вольностей військових, скільки сили, розуму та способів стане мати, жодних факцій не ладнати зі сторонніми державами та народами, а всередині у Вітчизні на зруйнування й хоч яке пошкодження, оголошувати усілякі підступи Вітчизні, правам та вольностям військовим, шкідливі генеральній старшині, полковникам і кому належить, обіцяю і повинність беру зберігати до вищих і заслужених у Запорозькому війську осіб пошанування й любов до всього старшого і меншого товариства, а до переступників, згідно артикулів правних, справедливість. У цьому допоможи мені, Боже, непорочне се Євангеліє та невинна страсть Христова.

А те все підписом руки моєї власної і печаткою військовою стверджую.

Діялось у Бендері, року 1710, квітня 5 дня.

*Пилип Орлик,
гетьман Запорозького війська
рукою власною.*

ІІІ. ПІДТВЕРДЖУВАЛЬНА ГРАМОТА ШВЕДСЬКОГО КОРОЛЯ ПИЛИПОВІ ОРЛИКУ НА ГЕТЬМАНСТВО

Ми, Кароль, Божою милістю король шведський, готський і вандалський, великий князь фінський, князь шонський, естонський, інфляндський, карельський, бремський, вердський, штетинський, поморянський, кашубський і ругійський, государ інгерманляндський та вісмарський, також князь ренський, юлійський, клівський, бергенський та інше усім взагалі і кожному зосібна, кому про те відати належить, або в якийсь спосіб належати має.

Ознаймовуємо й освідчуємо, що коли славний народ малоросійський і все військо Запорозьке одномисельним бажанням та голосами вибрали собі на гетьмана ясновельможного пана Пилипа Орлика замість відійшого до Бога гетьмана Івана Мазепи і на певні права й умови з ним всі спільно й зосібна згодилися для радного, за давніми предківськими установами, управління Річі Посполитої і для оборони віри святої православної, також і задля непорушних військових прав та вольностей, покійно просили нас, щоб ми ствердили повагою нашою королівською і неодмінно їм бути наказали ті, що завершені й постановлені й тепер початі, є вільними умислами та голосами правдешніми постійні і незруйновані маєтності й повинності. Ми тоді, які не менш, як предки наші, славної пам'яті королі шведські, завжди були прихильні до хвалебного народу малоросійського і всього війська Запорозького особливою милістю та прихильністю і дбали посильно про їхню користь і примноження, вищезгадані умови або договори й постановлення прав та вольностей між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом і між найпершою в народі малоросійському генеральною старшиною і тим-таки військом Запорозьким, закінчені спільною зобабіч ухвалою і на вільній елекції від того-таки ясновельможного гетьмана 5 квітня року 1710 полюбовною присягою стверджені, бачили, похвалили і за слушні визнали; отож ми, оскільки не іншу знамірену мету собі поклали, а тільки цілість і загальнонародний пожиток, цим писанням підтверджуємо і на це міцність маємо, обіцяючи королівським нашим словом, що їх завжди боронити будемо і від усякого насилля заховаємо цілими та непорушними. На що наказали ми для більшої віри це підтвердження, підписане рукою нашою, печаткою нашою королівською затвердити.

Даний при місті Бендери, 10 травня року 1710.

ПРИМІТКИ

Подано за виданням: Источники малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским. — Т. II. — Москва, 1859. — С. 242—257.

¹ *З'єднував подружнім союзом, засватавши синові своєму каганову дочку* — таке було неодноразово, зокрема імператор Лев (?—1116) був одружений з Марією, дочкою Володимира Мономаха.

² Мається на увазі військовий союз Б. Хмельницького із Карлом X проти Польщі в 1656 році, Росія вступила тоді у союз із Польщею (Віденський акт).

³ Б. Хмельницький воював проти Польщі в союзі із Кримським ханством, однак під час союзу із Карлом X татари були на боці Польщі, відповідно, український гетьман в союз із Московською державою вступив перед союзом із Карлом X, а саме 1654 року.

⁴ Для цього в поміч шведам було послано до Польщі козацький корпус на чолі з київським полковником Антоном Ждановичем.

⁵ Після Полтавської битви 1709 року.

⁶ Тобто в часи Київської Русі.

⁷ Не зовсім точно. В Україні існували різні протестантські секти (аріан, зжидоватілих, суботників та інших), існувала й унія, частина українців перейшла в римо-католицьку віру (так звана «католицька Русь») тощо.

⁸ Тобто цим актом ліквідовувалося напівнасиленницьке прилучення української церкви до російського патріархату в 1686 році, — вона повертала-ся в попередній стан підпорядкування константинопольському патріархові.

⁹ Київський митрополит був екзархом константинопольського патріарха, тобто його заступником.

¹⁰ Поняття «католицький» означає «вселенський» і прикладалося воно в XVII—XVIII століттях не лише до римської (римо-католицької), але й до східної, православної церкви (східно-католицької). Тут вживається саме в другому понятті.

¹¹ За Зборовським трактатом із Польщею в 1649 році, тобто йдеться про відновлення території України у межах до розділу її на Лівобережну й Правобережну.

¹² *Городи Самарські чи фортеці на Дніпрі* — російські фортеці, побудовані в другій половині XVII століття на землях Запорозької Січі без її на те згоди.

¹³ *Запорозьку Січ розорили військовим наступом* — це сталося в 1709 році.

¹⁴ *В полі* — в степу. Назва степу «полем» дуже давня, порівняй «поляни», «половці».

¹⁵ Мається на увазі передусім Іван Самойлович, який практично скасував інститут козацьких рад.

¹⁶ Тобто призначення на уряд гетьманом, а не вибори урядників.

¹⁷ Досі скарбом відали безроздільно гетьмани, в тому числі й І. Мазепа, і розділу майна на державне й особисте гетьманське практично не було.

¹⁸ Маємо тут обмеження функцій самодержавного правління гетьманів, які особливо посилювалися в часи І. Самойловича та І. Мазепи.

¹⁹ *Гвалтовно купуючи грунти* — тобто примушуючи продавати.

²⁰ Маються на увазі судові штрафи, які стягувалися худобою й нерухомим майном, — часто вони були непомірні.

²¹ *Наїзди та підводи, а козакам провідництва* — повинність обслуговування війська і проїзду офіційних та неофіційних, але чиновних осіб, особливо послів; козаки мусили їх супроводжувати.